

HATİB EL-BAĞDÂDÎ'YE GÖRE İCTİHAD VE TAKLİD

Ijtihad and Taqlid According to al-Khatib al-Baghdadi

Yusuf EŞİT

Doç. Dr., Batman Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Temel İslam Bilimleri Bölümü İslam Hukuku Anabilim Dalı, Batman, Türkiye orcid.org/051tsqh55
Assoc. Prof., Batman University Faculty of Islamic Sciences Department of Islamic Sciences
Department of Islamic Law, Batman, Turkey

[✉ yusuf.esit@batman.edu.tr](mailto:yusuf.esit@batman.edu.tr) orcid.org/0000-0002-9694-0878

i Makale Bilgisi / Article Information:

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi / Received: 07.03.2023
Kabul Tarihi / Accepted: 07.06.2023
Yayın Tarihi / Published: 15.06.2023

” Atıf / Cite as: Eşit, Yusuf. “Hatib el-Bağdâdî'ye Göre İctihad ve Taklid”. *Mütefekkir* 10/19 (2023), 1-21. <https://doi.org/10.30523/mutefekkir.1312430>

© Telif / Copyright: Published by Aksaray Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi / Aksaray University Faculty of Islamic Sciences, 68100, Aksaray, Turkey. Tüm Hakları saklıdır / All rights reserved.

🔍 İntihal / Plagiarism: Bu çalışma hakem değerlendirmesinden geçmiş, bir intihal yazılımı ile taranmıştır. İntihal yapılmadığı tespit edilmiştir. This article has gone through a peer review process and scanned via a plagiarism software. No plagiarism has been detected.

HATİB EL-BAĞDÂDİ'YE GÖRE İCTİHAD VE TAKLİD

Öz

Hatîb el-Bağdâdî (ö. 463/1071) hadis, usûl ve tarih alanında birçok eser telif eden; devrinin hadis otoriteleri arasında gösterilen önemli simalardan biridir. Kendisi Bağdat'ta doğmuş ve ilk ilim tahsiline burada başladıktan sonra ilim yolculuğuna çıkmış, İslam dünyasının farklı bölgelerine seyahat ederek birçok ilim merkezinden istifade etmiştir. Hatîb el-Bağdâdî muhaddis olması hasebiyle ehl-i hadis çizgisinde değerlendirilmektedir. Hatîb el-Bağdâdî aynı zamanda bir fakihtir ve usûl alanında yazdığı el-Fakîh ve'l-mütefakkîh adlı eserinde, muhaddis ve fakih kimliklerini uzlaştırmaya çalışmıştır. Çalışmamız bu eser özelinde onun icthad ve taklide dair yaklaşımını konu almaktadır. Hatîb el-Bağdâdî'nin konuya dair yaklaşımı verilirken başta Şâfi'î (ö. 204/820) olmak üzere özellikle de kendi çağdaşı Şâfi'î usûlcülerinin yaklaşımlarına da yer verilecektir. Hatîb el-Bağdâdî'nin icthad ve taklid konularında mensubu olduğu Şâfi'î mezhebi çerçevesinde bir tavır takındığı usûlün kimi detay tartışmalarında ise net bir tavır sergilemediği görülmektedir. Onun icthad ve taklid düşüncesinde başta Şâfi'î olmak üzere Şâfi'î usûlcü ve fakihlerin etkisini görmek mümkündür. İctihadda hata ve isâbet konusunda kendilerini musîb kendilerine muhalif diğer icthad veya görüşleri muhti olarak görmektedir. Hatîb el-Bağdâdî'ye göre hatalı olduğunu düşündüğü görüşle hüküm verilmesi engellenmelidir. O, fetvanın kabulü için müftüde ayrıca bülûğ şartını aramaktır. Onun muhti görüşle hüküm verilmesine karşı sergilediği engelleyici yaklaşımı ile müftüde bulûğ şartını araması dikkat çekmektedir.

Anahtar Kelimeler: İslam Hukuku, Ehl-i Hadis, Hatîb el-Bağdâdî, İctihad, Taklid.

İjthad and Taqlid According to al-Khatib al-Baghdadi

Abstract

Al-Khatib al-Baghdadi (d. 463/1071) is an important figure who authored numerous works in the fields of hadith, usul, and history. He is considered one of the leading authorities on hadith during his time. Born in Baghdad, he began his scholarly pursuits there and embarked on a journey of knowledge, traveling to different regions of the Islamic world and benefiting from various centers of learning. Additionally, he was a faqih and attempted to reconcile his identities as a muhaddith and a faqih in his work titled "Al-Faqih wal-Mutafakkir." Our study focuses on her approach to ijthad and taqlid in this work. While discussing Hatib al-Baghdadi's approach, we will primarily examine the views of Shafi'i scholars, especially those of his contemporaries. It can be observed that Khatib al-Baghdadi's approach to ijthad and taqlid, within the framework of the Shafi'i school to which he belongs, does not exhibit a clear stance in certain detailed discussions of legal principles. His thoughts on ijthad and taqlid are influenced by prominent Shafi'i jurists and usul scholars, particularly Imam Shafi'i himself. He considers other ijthad or opinions contrary to his own as prone to error while regarding his own as correct. According to Hatib al-Baghdadi, it is necessary to prevent the implementation of an opinion that he deems to be incorrect. He also emphasizes the requirement of maturity (bulugh) as an additional condition for the acceptance of a fatwa by a mufti. His obstructive approach to the acceptance of a muhti opinion and his insistence on the condition of maturity in the mufti's ruling are noteworthy aspects of his views.

Keywords: Islamic Law, Ahl-i Hadith, Al-Khatib Al-Baghdadi, İjthad, Taqlid.

GİRİŐ

Hicrî beşinci asır âlimlerinden olan Hatîb el-Bağdâdî, hadis, fıkıh ve tarih ilimleri ile ilgilenmiş; bu alanlarda eserler telif etmiş çok yönlü bir âlimdir.

Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Hâmid el-İsferâyînî¹ (ö. 406/1016), Ebû Tayyib et-Taberî² (ö. 450/1058) gibi devrin önemli Şâfiî fakihlerinin öğrencisi olmasına rağmen İbn Hallikân'ın (ö. 681/1282) dediği gibi ilgisi ve meşhur olduğu alan hadis ve tarih olmuştur.³ Kandemir de Hatîb el-Bağdâdî için benzer şu değerlendirmede bulunmaktadır: “*Fıkıh sahasında çalışmalar yapmasına ve ileri gelen Şâfiî fakihlerinden biri olmasına rağmen Hatîb'in muhaddisliği fakihliğinden üstündür.*”⁴ Onun muhaddis kimliğini fıkıh usûlü alanında yazdığı *el-Fakîh ve'l-mütefakkîh* adlı eserde de görmek mümkündür. Hatîb el-Bağdâdî, usûl konularını alışlagelmiş tarzdan ziyade bir muhaddis gibi her başlığa dair rivayetleri senetleri ile birlikte işler. Eserinin muhteva açısından özgünlüğü⁵ bir tarafa eserin konularını ele alış tarzının yeni olduğu söylenebilir. Yeni olan bu tarz, ehl-i hadisin usûl yazma denemesi türünden değerlendirmelere sebep olmuştur.⁶ Jonathan Brown, Hatîb el-Bağdâdî'nin eserlerindeki bu tutumunu şu şekilde ifade etmektedir:

“Hatîb tüm çalışmalarında iki tutarlı amacı taşımaktadır: Birincisi, kendi dönemine kadarki Sünnî âlimler arasında mevcut hadis meselelerine dair farklı düşünce ekollerini tanıtmak, incelemek ve neticede bir kanaate varmak; ikincisi ehl-i hadisin sert hatta hasmâne metin geleneği ile kendisinin de mensubu olduğu akılcılıktan mülhem Şâfiî/Eş'arî fıkıh ekolü ve fıkıh teorisi arasında bir uzlaşma sağlamak.”⁷

Ehl-i hadisin mezhep olgusuna sıcak bakmadığı dahası taklide karşı olduğu iddiası⁸ göz önüne alındığında Hatîb el-Bağdâdî'nin icthad ve taklid anlayışı önem kazanmaktadır. Bu çalışmada Hatîb el-Bağdâdî'nin icthad ve taklide dair görüşleri *el-Fakîh ve'l-mütefakkîh* adlı eseri bağlamında tespit edilip, Şâfiî usûlcülerinin konu hakkındaki görüşleri ile mukayese edilecektir.

¹ M. Yaşar Kandemir, “Hatîb el-Bağdâdî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 16/453.

² Ebû'l-Abbâs Şemsüddîn Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm b. Ebî Bekr İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân e enbâu ebnâ'iz-zemân*, thk. İhsân Abbâs (Beyrut: Dârü's-Sadr, 1971), 1/92.

³ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 1/92.

⁴ Kandemir, “Hatîb el-Bağdâdî”, 16/454-455.

⁵ Eserin özgünlüğü hakkında bilgi için bk. Davut Eşit, “Hatîb el-Bağdâdî'nin el-Fakîh ve'l-Mütefakkîh Adlı Eserinin Özgünlüğü Üzerine Bir Değerlendirme”, *e-Şarkiyat İlmî Araştırmalar Dergisi* 12/26 (2020), 230-247.

⁶ Yusuf Eşit, “Bir Muhaddisin Gözüyle Fıkıh ve Fakîh”, *e-Şarkiyat İlmî Araştırmalar Dergisi* 10/4 (2018), 1656-1657.

⁷ Jonathan A.C Brown, “Sünnî Hadis Tenkidi Silsilesinden Bir Kesit: Hatîb el-Bağdâdî ile Hâkim en-Nisâbü'rî Arasındaki Gizemli İrtibat”, çev. Dilek Tekin, *Hadis ve Siyer Araştırmaları* 2/2 (2016), 124.

⁸ Şâfiî'nin taklid karşıtı olduğu dolayısıyla ehl-i hadisten sayıldığına dair değerlendirme için bk. H. Yunus Apaydın, “Ehl-i Hadis Zihniyetinin Teorisyeni Olarak Şâfiî”, *İmam Şâfiî ve Şâfilik* (Köln: Plural Publications, 2018). Yine Düzenli'nin aktardığına göre Daniel W. Brown anti taklit doktrinini ehl-i hadisin bir özelliği olarak görmektedir. Muhittin Düzenli, “Hadise Yönelik Rasyonalist Yaklaşımlar: Ehl-i Kur'an Örneği”, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 33 (2012), 113.

1. HATİB EL-BAĞDÂDÎ'NİN DÜŐÜNÇESİNDE İCTİHAD

1.1. İctihadın Tanımı ve İliŐkili Olduğu Kavramlar

Hatîb el-Bağdâdî icthadı "*bilgiyi elde etme noktasında çaba sarf etmek*" şeklinde tanımlar.⁹ Hatîb el-Bağdâdî icthadı fıkıhın tanımı ve icmâ' ehliyeti konularında zikreder. O, fıkıhı "*ictihad yoluyla ulaşılan Şer'î hükümleri bilmek*"¹⁰ olarak tanımlar. Bu tanımda fıkıh icthad ile ulaşılan bilgiye indirgenmektedir. Fıkıhı icthad ile ulaşılan bilgi ile kayıtlamanın, mütekellim usûlcülerin genel tavrı olduğu söylenebilir.¹¹ Hatîb el-Bağdâdî, "*İlim öğrenmek her Müslümana farzdır.*" hadisine getirdiği yorumda her mükellefin itikattan ve fûrû-i fıkıhtan cahil kalamayacağı bilgilerin bulunduğunu belirtmektedir.¹² Dolayısıyla fakih bunların ötesinde bir uğraŐ içerisinde olan kimsedir. Buna göre her mükellefin bilmesi gereken bilgi fıkıhın kapsamı dıŐında kalmaktadır.

İctihâd'ın ele alındığı bir diğer alan icmâ' konusudur. Hatîb el-Bağdâdî, fıkıh usûlü tanımında ele aldığı delilleri zikrederken "*ümmetin icthad ehli olanlarının icmâ'*"¹³ şeklinde bir ifade kullanır. O, icmâ' da görüşü muteber olan ve olmayan başlığı bünyesinde konuyu ele alırken açık bir Şekilde meşhur bir müderris olsun veya olmasın her icthad ehlinin ittifakını icmâ'ın sıhhati için gerekli görmektedir.¹⁴ Hatîb el-Bağdâdî icmâ' gerçekteleştikten sonra ise icthada mahal kalmadığını belirtir.¹⁵

Hatîb el-Bağdâdî, icthad-kıyâs ilişkisi bağlamında icthadın daha genel bir kavram olduğunu söyler. O, kıyâsı "*aralarındaki ortak bir manadan ötürü fer'in asla hamli*" şeklinde tanımlayıp kıyâs edenin eylemi olarak nitelemektedir. Hatîb el-Bağdâdî, icthadı ise "*bilgiyi elde etme noktasında çaba sarf etmek*" şeklinde tanımlar. Hatîb el-Bağdâdî kıyâsın icthad olduğu Şeklindeki yaklaşıma karşı çıkar.¹⁶ Ona göre verilen tanımlardan da anlaşılacağı üzere icthad daha genel bir kavramdır. Mutlakın takyidi, 'âmın tahsisi gibi hükme ulaŐtıran tüm yollar icthad kapsamındadır ve bunlar kıyâs değildir.¹⁷ Bağdâdî'nin icthadın kıyâs iŐleminden daha genel olduğu

⁹ Ebû Bekir Ahmed b. 'Alî b. Sâbit b. Ahmed b. Mehdî el-Hatîb el-Bağdâdî, *el-Fakîh ve'l-mütefakkîh*, thk. Ebû 'Abdurrahman Âdil b. Yûsuf el-Ğarrâzî (Suudi Arabistan: Dâru İbnü'l-Cevzi, 1421), 1/447.

¹⁰ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Fakîh ve'l-mütefakkîh*, 1/191.

¹¹ EŞit, "Bir Muhaddisin Gözüyle Fıkıh ve Fakîh", 1657-1658.

¹² Hatîb el-Bağdâdî, *el-Fakîh ve'l-mütefakkîh*, 1/171-174.

¹³ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Fakîh ve'l-mütefakkîh*, 1/397.

¹⁴ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Fakîh ve'l-mütefakkîh*, 1/429.

¹⁵ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Fakîh ve'l-mütefakkîh*, 1/433.

¹⁶ Mâverdü, Irak'lı Şâfi'lerden İbn Ebî Hureyre'nin (ö. 345/956) "*ictihadın kıyâs olduğu*" Şeklinde görüşe sahip olduğunu ve bunu Şâfi'ye nispet ettiğini aktarır. Mâverdü'ye göre ise Şâfi'nin (ö. 204/820) *er-Risâle*'deki ilgili ifade ile anlatmak istediği Şey hakkında nas olmayanın hükmüne kıyâs ve icthadın her biriyle ulaŐılabilmektedir. Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Habîb el-Basrî el-Mâverdü, *el-Hâvi'l-kebir fi fikhî mezhebi'l-İmâm eş-Şâfi'*, thk. Şeyh Ali Muhammed Muavvid - Şeyh Adil Ahmed Abdu'l-Mevcud (Beirut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1999), 16/118; Davut EŞit, *Şâfi' Fıkıh Usûlünün GeliŐimi* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2019), 175-176.

¹⁷ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Fakîh ve'l-mütefakkîh*, 1/447.

şeklinde sergilediği yaklaşımın Şâfi'î usûlcülerin genel tavrı olduğu söylenebilir.¹⁸

Hatîb el-Bağdâdî, icthadı te'vîle indirgeyip kıyası icthadın kapsamından çıkararak yaklaşıma da karşı çıkar. Ona göre kıyas da icthad kapsamındadır.¹⁹ Hatîb el-Bağdâdî'ye göre kıyâs işleminde icthad bulunmaktadır. O illetin tespitinde ve fer'ın hükmünün tespitinde icthadın bulunduğunu belirtir. Hatîb el-Bağdâdî aslın hükmünün illetinin tespitinden sonra fer'ın hükmünün tespitinin gerekmediği düşüncesine katılmaz. Ona göre kıyâs işleminin sonuçlandırılması için fer'ın hükmünün tespitinin de yapılması gerekir.²⁰

1.2. “Âlim”, “Müctehid”, “Fakih” ve “Müftü” Kavramları

Hatîb el-Bağdâdî fıkhi “*icthad yoluyla ulaşılan şer'î hükümleri bilmek*”²¹ olarak tanımlayarak fıkhi kavramı ile icthad kavramı arasında bir ilişki kurmaktadır. Bu tanıma göre “fakih” icthada dayalı bilgileri bilen kimsedir. Ancak bu tanım icthad yapma kapsadığı gibi yapılan bir icthad sonucunda ulaşılan bilgiyi bilmeyi de kapsamaktadır. Bu açıdan bakıldığında “fakih” kavramının “müctehid” kavramına nazaran daha genel bir anlamı haiz olduğu söylenebilir. Bunun yanında o, bilgi düzeyine göre insanları avâm ve âlim şeklinde kategorize etmektedir. Söz konusu tasnif “*Bilmiyorsanız bilenlere sorun*”²² âyetinde bilenler ile bilmeyenler üzerinde cereyan etmektedir. Bu durumda “âlim” kelimesi genel anlama haiz olup icthadın tüm mertebelerine şamil olmaktadır. Ancak onun taklid ehlini belirlediği başlıkta âlim ile icthad düzeyindeki kimseyi kastettiği anlaşılmaktadır. Nitekim âlimin taklidini vaktin genişliğine göre tartışmakta vaktin olması halinde icthad etmesi gerektiğini belirtmektedir.²³ Yine onun bir müftüde

¹⁸ Hatîb el-Bağdâdî'nin çağdaşı olan Şâfi'î fakihî Mâverdî (ö. 450/1058) de icthad ile kıyâs arasında farkın olduğunu belirtir. O, icthadı “*doğruyu/savabı kendisine delalet eden emâreler ile talep etmek*”, kıyâsı ise “*asıldaki ortak illet ile fer' ve aslın cem edilmesi*” olarak tanımlar. Bk. Mâverdî, *Hâvi'l-kebir*, 16/118. Mâverdî, kıyâsın icthada ihtiyaç duyduğunu, icthadın ise kıyâsa ihtiyaç duymadığını belirtir. O, icthadı kıyâsa öncü kıldıklarını ifade eder. Bk. Mâverdî, *Hâvi'l-kebir*, 16/118. Mâverdî'ye göre kıyâsın olduğu yerde icthad vardır. Mâverdî istinbâtı icthadın bir fer'i olarak görmekte kıyâs işleminin ise aslî bir parçası olarak değerlendirmektedir. Bk. Mâverdî, *Hâvi'l-kebir*, 16/130. O, istinbatın kıyâsın öncüllerinden ikinci öncül olduğunu belirterek¹⁸ kıyâs işleminin icthada bağlı olduğunu ifade etmek istemektedir. Bk. Mâverdî, *Hâvi'l-kebir*, 16/130. Diğer taraftan kıyâsın olmadığı veya kıyâs işleminin gerekmediği yerlerde de icthad söz konusu olabilir. Bk. Mâverdî, *Hâvi'l-kebir*, 16/126. Cüveynî de (ö. 478/1085) tanımları arasında “*onun hakkı talep etme noktasında icthad olduğu*” şeklindeki kıyâsın tanımını doğru bulmamaktadır. O, nassı araştırma noktasında icthad eden kimsenin kıyâs yapmadığı şeklindeki ifadesi ile icthadın daha genel bir faaliyet olduğuna dikkat çekmektedir. Bk. İmâmü'l-Haremeyn Ebü'l-Meâlf Rüknuddîn Abdülmelik b. Abdillâh b. Yûsuf el-Cüveynî, *el-Burhân fi usûli'l-fikh*, thk. Abdülazim Mahmûd ed-Dîb (Mısır: Dârü'l-Vefâ, 2012), 2/432.

¹⁹ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Fakih ve'l-mütefakkih*, 1/475-476.

²⁰ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Fakih ve'l-mütefakkih*, 1/361-362.

²¹ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Fakih ve'l-mütefakkih*, 1/191.

²² en-Nahl 16/43; el-Enbiyâ 21/7.

²³ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Fakih ve'l-mütefakkih*, 2/135.

aradığı şartların²⁴ esasında bir müctehidde bulunması gereken şartlar olduğu görölmektedir. Hatîb el-Bağdâdî'nin "âlim", "fakih" ve "müftü" kavramlarını yer yer birbirinin yerine kullandığı görölmekte ve bunlarla ictihad düzeyine ulaşmış kimseyi kastettiği anlaşılmaktadır.

1.3. Hz. Peygamber'in İctihâdı

Hz. Peygamber'in ictihad edip etmediği konusu sünnetin vahye dayalı olup olmadığı ile alakalıdır. Hatîb el-Bağdâdî konuyla alakalı görüşleri tartıştıktan sonra kendi tercihini zikretmeyip Şâfiî'nin konu hakkındaki ifadelerini aynen aktarmaktadır. Şâfiî'nin ilgili ifadesi şu şekildedir: "*Her ne olursa olsun Allah (Kur'ân'da) Peygambere itaati farz kıldığını beyan etmiş, Peygamber'den (hakkında sünnetinin) geldiğini bildiği bir işte ona aykırı davranmaya dair hiçbir kulu mazur görmemiştir.*"²⁵ Şâfiî, bu ifadeleri Kur'ân'da hükmü bulunmayan konuda varid olan sünnet meselesine dair görüşleri aktardıktan sonra sarf etmektedir. Bu ifade ile Şâfiî, sünnet ister vahiy ister ictihad kaynaklı olsun mükelleflere düşenin itaat olduğuna dikkat çekmektedir. Hatîb el-Bağdâdî'nin de konu ile ilgili görüşleri aktardıktan sonra Şâfiî'nin mesele hakkındaki ifadelerini aynen aktarması onun Şâfiî'nin yaklaşımını aynen benimsediği anlamına gelmektedir.

1.4. Nassın Varlığında İctihâdın Sakıt Olması

Mecelle'de "*Mevrid-i nasda ictihada mesağ yoktur.*"²⁶ şeklinde geçen ilke Hatîb el-Bağdâdî'de "*Nassın varlığıyla ictihad sakıt olur.*" şeklinde müstakil bir bâb başlığında işlenmektedir. O, konuyla alakalı gerek Hz. Peygamber'den gerek sahabe ve tabiînden nassın olduğu yerde kendi reyleriyle hüküm vermedikleri, kendi reyleriyle hüküm verip nassa vakıf olduktan sonra verdikleri hükümden rücu ettiklerine dair rivayetler aktarır.²⁷

Hatîb el-Bağdâdî'nin "*Nassın varlığıyla ictihad sakıt olur.*" konu başlığı altında zikrettiği rivayetler ilkenin akla getirdiği ilk anlam olan naklin/eserin olduğu yerde nakle göre hükmedilmesi, reye göre hüküm verilmemesi şeklindedir. Nassın ictihada takdim edilmesinin gerekçesi olarak Hatîb el-Bağdâdî, Şâri'in kastının tespit yöntemini gösterir. Ona göre haber, Şâri'in kastına yine Şâri'in ifadesiyle sarahaten; kıyâs ise Şâri'in maksadına istidlâl delalet etmektedir.²⁸ Şâri'in maksadına delalet açısından seraheten delalet eden daha kuvvetli olduğundan istidlâl ile delalet edene öncelenir.²⁹

Hatîb el-Bağdâdî konu başlığı ile nassa ictihadın olmadığını kastetmemektedir. Nitekim nassın anlaşılmasında ictihad söz konusudur.

²⁴ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Fakîh ve'l-mütefakkîh*, 2/330.

²⁵ Ebû 'Abdullah Muhammed b. İdrîs eş-Şâfiî, *er-Risâle*, thk. Ahmed Şâkir (Mısır: Mektebetü'l-Halebî, 1940), 90; Hatîb el-Bağdâdî, *el-Fakîh ve'l-mütefakkîh*, 1/266-273.

²⁶ Ahmed Cevdet Paşa, *Mecelle-i ahkâm-ı adliye* (İstanbul: Matbaa-i Osmaniye, 1300), 24.

²⁷ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Fakîh ve'l-mütefakkîh*, 1/504-510.

²⁸ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Fakîh ve'l-mütefakkîh*, 1/361.

²⁹ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Fakîh ve'l-mütefakkîh*, 1/361.

Lafzın delaleti her daim kat'î olmamakta zannî olduğu durumlarda müctehîd şâri'in maksadına ictihad ederek ulaşmaya çalışmaktadır. Hatîb el-Bağdâdî'nin lafızların anlaşılması yani te'vîl ve binâyı,³⁰ 'âmm lafzın tahsisini, mutlakın takyidi³¹ gibi faaliyetleri ictihad kapsamında değerlendirmesinden nassın anlaşılmasında ictihadın olduğu ve konu başlığı ile bunu kastetmediği anlaşılmaktadır.

Nassın anlaşılmasında olduğu gibi nassın tespitinde de ictihad sözkonusudur. Hatîb el-Bağdâdî'ye göre âhâd haberde râvînin tezkiyesinde ictihad söz konusudur. Râvînin güvenilirliği zan ifade eden ictihad ile gerçekleşmektedir.³² Öyle ki Bağdâdî âhâd haber ile kıyâs çatışmasında iki delildeki ictihadı da mukayese eder. Ona göre âhâd haberde râvînin güvenilirliği zan ifade edecek bir yol ile tespit edildikten sonra başka bir ictihad söz konusu olmadan haber kabul edilir. Râvînin güvenilirliğinin tespit yolu illetin tespitinden daha açıktır.³³ O, râvînin doğru sözlülüğünün tespitinin istidlâl kapsamında değerlendirilemeyeceği görüşüne ise karşı çıkar. Hatîb el-Bağdâdî'ye göre râvînin doğru sözlü oluşuna bizzat râvînin fiilleri delalet etmektedir.³⁴

1.5. Müctehidin Şartları

Şâfi'î, gerekli şartları taşımadan valinin bir kimseyi kâdî olarak atama yetkisinin ve gerekli şartları taşımayan müftünün fetva verme hakkının olmadığını belirtir. Şâfi'î'nin müftü ve kâdî ataması için gerekli gördüğü veya kıyâs yapacak kişide bulunması gerektiğini düşündüğü şartları maddeler halinde şöyle sıralamak mümkündür:

a) Akıllı olmak. Kıyâs yapacak sahih akla sahip olmak.³⁵

b) Kur'ân'a dair hükümlerin nâsihi ve mensuhunu, umumunu ve husûsunu, edebini,³⁶ farzını, irşâdını³⁷ bilmek.

c) Sünneti bilmek.³⁸

d) Eski yeni ilim ehlinin görüşlerini,³⁹ asârı,⁴⁰ selevin icmâ'ını, ihtilâfını⁴¹ bilmek.

e) Arapçayı bilmek.

³⁰ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Fakîh ve'l-mütefakkîh*, 1/475-476.

³¹ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Fakîh ve'l-mütefakkîh*, 1/447.

³² Hatîb el-Bağdâdî, *el-Fakîh ve'l-mütefakkîh*, 1/362.

³³ Sadrettin Buğda, *Bâcî'nin Kıyas Anlayışı* (Ankara: Fecr Yayınları, 2022), 278.

³⁴ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Fakîh ve'l-mütefakkîh*, 1/362.

³⁵ Ebû Abdillâh Muhammed b. İdrîs b. Abbâs eş-Şâfi'î, *el-Ümm* (Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, 1990), 7/317; Şâfi'î, *er-Risâle*, 509.

³⁶ Şâfi'î, *el-Ümm*, 7/317.

³⁷ Şâfi'î, *er-Risâle*, 509.

³⁸ Şâfi'î, *el-Ümm*, 7/317; Şâfi'î, *er-Risâle*, 507.

³⁹ Şâfi'î, *el-Ümm*, 7/317.

⁴⁰ Şâfi'î, *er-Risâle*, 507.

⁴¹ Şâfi'î, *er-Risâle*, 509.

f) Neye göre bir Şeyi kabul edip neye göre terk ettiğini bilmesi için insaflı olmak.⁴²

g) Gaflete dűŐmekten kurtulabilmek adına muhalifini iyice dinlemek.⁴³

h) Kıyâs iŐleminde/ictihad ederken tűm gűcűnű sarf etmek.⁴⁴

i) Aceleci davranmamak.⁴⁵

Son dűrt maddede zikrettiđimiz Őartlar kıyâs iŐlemi sűrecinde kıyâs yapacak kiŐinin dikkat etmesi gereken hususlardır. Őzellikle ilk beŐ madde gerek *er-Risâle* gerek *el-Őmm'*de geçen ortak Őartlardır. Őâfi'î bu beŐ hasletten birinin bile eksikliđi halinde kiŐinin kıyâs ile gűrűŐ beyan etmesini dođru bulmaz.⁴⁶ O, asılları bilip de kıyâs yapacak akla sahip olmayanın, kıyâs yapacak akla sahip olup da asıllara dair ilmi yetersiz olanın kıyâs ile hűkűm vermesinin caiz olmadıđını belirtir.⁴⁷

Hatīb el-Bađdâdi, ictihad için gerekli Őartlara deđinmemektedir. Ancak fakih-műftű-âlim kavramları ile ictihad dűzeyindeki bilgini kastetmesi sebebiyle műftű için aradıđı Őartların műctehid için de genel olarak geçerli olduđunu sűyleyebiliriz. Hatīb el-Bađdâdi "*fetvası makbul műftű*" için Őartlar zikretmektedir.⁴⁸ *Fetvası makbul* kaydı verilen fetvanın baŐkaları için geçerliliđi ile ilintilidir. Bu Őartlar mutlak anlamda műftű için konulan Őartlar deđildir. Buna gűre műftű, akıl-baliđ, adil ve sika olmalı; Őer'î ahkâmı usűl ve fűrűu kapsayacak biçimde bilmelidir. Hűrriyeti fetva için bir Őart olarak gűrmeyen Hatīb el-Bađdâdi, yukarıdaki Őartları taŐıyan bir kűlenin de fetva verebileceđi dűŐűncesindedir. O, fâsıkın dinî hűkűmlerde verdiđi fetvanın makbul olmadıđı hususunda ihtilafa dűŐmediklerini belirtir.⁴⁹

Hatīb el-Bađdâdi Őer'î hűkűmlerin asıllarının Kur'ân, Sűnnet, selevin ittifak ve ihtilafa dűŐtűđű gűrűŐler ile kıyâs olduđunu belirtir. Ona gűre műftű Allah'ın Kitâb'ına dair, muhkem-műteŐâbih, uműm-husűs, műcmel-műfesser, nâsih-mensűh Őeklinde Kur'ân'daki hűkűmleri bilmelidir. Yine Resulűllah'ın sűz ve fiillerinden sabit olan sűnnetleri, âhâd-tevatűr Őeklinde geliŐ yollarını, sahih, fâsid, mutlak ve belli bir sebebe bađlı olarak vârid olanı bilmelidir. Selevin ittifak ettiđi ve ihtilafa dűŐtűkleri meseleleri bilmelidir ki icmâ'a tabi olup ihtilafa dűŐűlen meselede ictihad edebilsin.⁵⁰ Műftű nevâzil meselelerin hűkűműnű tespit etmek, hakkı batıldan ayırt etmek için hűkűmű belirtilmeyen meseleleri hűkűmű belirlenmiŐ olanlara kıyâs edebilmek için műcűb kıyâsı

⁴² Şâfi'î, *er-Risâle*, 509.

⁴³ Şâfi'î, *er-Risâle*, 509.

⁴⁴ Şâfi'î, *er-Risâle*, 509.

⁴⁵ Şâfi'î, *er-Risâle*, 509.

⁴⁶ Şâfi'î, *el-Őmm*, 7/317.

⁴⁷ Şâfi'î, *el-Őmm*, 7/317.

⁴⁸ Hatīb el-Bađdâdi, *el-Fakih ve'l-műtefakkih*, 2/330.

⁴⁹ Hatīb el-Bađdâdi, *el-Fakih ve'l-műtefakkih*, 2/330.

⁵⁰ Hatīb el-Bađdâdi, *el-Fakih ve'l-műtefakkih*, 2/330-331.

bilmelidir.⁵¹

Hatîb el-Bağdâdî'nin öne sürdüğü şartların genel olarak Şâfiî'nin gerekli gördüğü şartlar olduğunu söylemek mümkündür. Ancak Onun öne sürdüğü şartlar içerisinde bulûğ ve adalet şartları esasında şahitlik veya rivayetin kabulünde öne sürülen şartlar olduğu ifade edilebilir. Fetva verebilmek için buluşun şart olarak görülmesi Şâfiî usûlcülerinin genel tavrı olduğu söylenemez. Diğer taraftan adalet ile alakalı da genelde ictihad ve iftâ arasında bir ayırımı gittiklerini müşahede etmekteyiz. Örneğin Şîrâzî (ö. 476/1083), müftüde “*sika olup dinî konularda mütesâhil olmama*” şeklinde bir şartı zikrederken bulûğu zikretmemektedir.⁵² Sem‘ânî (ö. 489/1096), Şîrâzî'nin aynı ifadesini ictihad şartı olarak zikretmekte, bulûğ şartına değinmemektedir. Şîrâzî'den naklettiğimiz ifadeyi ictihadda altıncı şart olarak belirleyen Sem‘ânî (ö. 489/1096) bunun gerekçesini delilleri incelerken gerekli ehemmiyeti vermek olarak gösterir. O, bu ifadede geçen sika ve dinî konularda mütesâhil olmama ile mutlak olarak adaletin kastedilmediğini; delilleri hakıyla inceleme yapabilecek düzeyde bir güvenilirliğin kastedildiğini ifade eder.⁵³ Doğrusu “*neye göre bir şeyi kabul edip neye göre terk ettiğini bilmesi için insafî olması gerek*”⁵⁴ şeklinde Şâfiî'nin şartlarında geçen ifadenin Şîrâzî ve Sem‘ânî'de bu şekilde bir şart olarak tezahür ettiğini söylemek mümkündür. Mâverdî ve Rûyânî de (ö. 502/1108) ictihad ile ilim kastedildiğinde adaletin şart olmadığını; ancak kendisiyle fetva ve hüküm kastedildiğinde ise adaletin şart olduğunu belirtirler.⁵⁵ Gazzâlî (ö. 505/1111) adaletin ictihadın kendisi için değil ictihadın kabul şartı olduğunu ifade eder. O adaletin ictihadın sıhhat şartı olmayıp fetvanın kabul şartı olduğunu belirtir.⁵⁶ Sem‘ânî de adaletin ictihadın sıhhati için değil de fetva ve hüküm için geçerli olduğunu belirtir.⁵⁷

Hatîb el-Bağdâdî'nin de “*fetvası makbul*” kaydı ile ictihad ile iftâ arasında bir ayırım gözettiği ifade edilebilir. Ancak fetvanın kabulü için aradığı bulûğ şartı dikkat çekmektedir. Çünkü araştırdığımız kadarıyla Şâfiî usûlcüler nezdinde ictihad ve fetva için bulûğ şartı gözetilmemektedir. Hatîb el-Bağdâdî'nin hadis rivayetinde semâ‘ için zabt ve temyizi şart görürken⁵⁸

⁵¹ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Fakîh ve'l-mütefakkîh*, 2/331.

⁵² Cemâlüddîn İbrâhîm b. ‘Alî b. Yûsuf Ebû İshâk eş-Şîrâzî, *el-Lüma‘ fi usûli'l-fıkıh*, thk. Muhyiddin Dîb Mestû - Yûsuf Ali Bûdeyvi (Beyrut: Dâru İbni Kesîr, 1995), 254-255.

⁵³ Ebû'l-Muzaffer Mansûr b. Muhammed es-Sem‘ânî, *Kavâti‘u'l-edille fi'l-usûl*, thk. Muhammed Hasan Muhammed Hasan İsmâ‘îl (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-‘İlmiyye, 1999), 2/307.

⁵⁴ Şâfiî, *er-Risâle*, 509.

⁵⁵ Mâverdî, *Hâvi'l-kebîr*, 16/120; Ebû'l-Mehâsin ‘Abdulvâhid Rûyânî, *Bahru'l-mezheb fi furû‘il-mezhebi‘ş-Şâfi‘î*, thk. Târik Fethî es-Seyyid (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-‘İlmiyye, 2009), 11/135.

⁵⁶ Hücçetü'l-İslâm Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed el-Gazzâlî, *Mustasfâ fi ‘ilmi‘l-usûl*, thk. Muhammed ‘Abdusselâm ‘Abduşşâfi (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-‘İlmiyye, 1993), 342.

⁵⁷ Sem‘ânî, *Kavâti‘u'l-edille*, 2/302.

⁵⁸ Ebû Bekir Ahmed b. ‘Alî b. Sâbit b. Ahmed b. Mehdî el-Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye fi ilmi‘r-rivâye*, thk. Ebû Abdillâh es-Sevrakî - İbrahim Hamdî el-Medenî (Medine: el-Mektebetü'l-‘İlmiyye, ts.), 53.

rivayetin edası için râvînin âkil baliğ olması gerektiği⁵⁹ şeklindeki yaklaşımını bu konuda da devam ettirdiği söylenebilir.

1.6. İctihâdda Hata ve İsâbet

Hatîb el-Bağdâdî, “*Her müctehid musîbdir, hakk ise müctehidin zannı galibine göre olandır.*” ifadesinin Ebû Hanîfe’ye dayandırıldığını belirtir.⁶⁰ O, bu görüşün Mâlik b. Enes’in (ö. 179/795) zahir görüşü olduğunu, Şâfi’î’den de aktarılan iki kavilden birisinin bu şekilde olduğunu ifade eder. Hatîb el-Bağdâdî’nin aktardığına göre ise Şâfi’î’nin diğer kavline göre ise müctehidlerden sadece biri musîb, geri kalanı muhtidir.⁶¹ Hatîb el-Bağdâdî’nin aktardığına göre Şâfi’î’nin ikinci görüşten başka görüşünün olmadığı da dile getirilmiştir.⁶² Gazzâlî de Şâfi’î ve Ebû Hanîfe’den farklı görüşlerin rivayet edildiğini aktarmaktadır.⁶³ Gazzâlî’nin kendisi ise zannî meselelerde Allah’ın hükmünün bulunmadığı görüşünü savunmakta, Bakillânî’nin (ö. 403/1013) de bu görüşte olduğunu belirtmektedir.⁶⁴

Şâfi’î’nin muhatteden olduğunu iddia edenleri doğrulayacak tarzda ifadelerine rastlamaktayız. Şâfi’î’nin konuyla alakalı sorulan soruya verdiği şu cevap bunun bir kanıtıdır: “*Allah nezdinde hepsinin (tüm görüşlerin) hak oluşu -Allah daha iyi bilir- bize göre caiz değildir. Çünkü Allah’ın ilmi ve hükümleri birdir...*”⁶⁵ Şâfi’î, müctehidler Allah nezdindeki hakka isabet etmekle mükellef tutulmadıklarını, sorumlu tutuldukları hususunun ictehad etmek olduğunu ve bunu yaptıklarından ötürü de isâbet ettiklerini belirtir. Ancak tüm müctehidler mutlak olarak hata ettiklerinin ifade edilemeyeceğini belirtir. Şâfi’î’ye göre Allah nezdindeki hakka nispetle ona isâbet etmeyenlerin muhti’ oldukları söylenebilir, ancak sorumlu oldukları husus ictehad olup muhti’ oldukları söylenemez. Şâfi’î yaklaşımını kible yönünün tespiti üzerinden somutlaştırır. Kible yönünü bulma noktasında yön bilgisi olan iki kişi kendi bilgilerine göre kibleyi tayin etmek ve belirledikleri tarafa göre namaz kılmak zorundalar. Hiçbiri kendi belirlediğinin aksine diğerinin belirlediği yöne doğru namaz kılamaz. Kişiler delillerin kendilerine göre kibleyi gösteren tarafa doğru namaz kılmakla emrolunmuş hiçbiri Kâbe’nin ta kendisini tutturma ile sorumlu tutulmamışlardır. Kâbe bir tane olmakla bunlardan biri Kâbe’yi tutturma hususunda muhti’dir. Ancak kendine düşen görevi yapma hususunda muhti’

⁵⁹ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye fî ilmi’r-rivâye*, 76.

⁶⁰ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Fakîh ve’l-mütefakkîh*, 2/114.

⁶¹ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Fakîh ve’l-mütefakkîh*, 2/114.

⁶² Hatîb el-Bağdâdî, *el-Fakîh ve’l-mütefakkîh*, 2/114. Şîrâzî, Sem’anî ve Zerkeşî (ö. 794/1392) bu görüştedirler. Ebû ‘Abdullah Bedreddîn Muhammed Zerkeşî, *el-Bahrul-muhît fî usûli’l-fikh* (Kâhire: Dârü’l-Kütübî, ts.), 8/283; Cemâluddîn İbrâhim b. ‘Alî b. Yûsuf Ebû İshâk eş-Şîrâzî, *Şerhü’l-Lüma’*, thk. Abdülmecid et-Türkî (Tunus: Dârü’l-Garbi’l-İslâmî, 2008), 2/1046; Sem’anî, *Kavâti’u’l-edille*, 2/210.

⁶³ Gazzâlî, *Mustasfâ*, 352.

⁶⁴ Gazzâlî, *Mustasfâ*, 352.

⁶⁵ Şâfi’î, *el-Ümm*, 7/317.

değildir. Kişi sorumlu olduğu noktada görevini yaptığı için isâbet etmiş, Kâbe'nin ta kendisine yönelmekle sorumlu tutulmadığı için onu tutturmadığından ötürü oluşan hatadan dolayı günah işlememiştir.⁶⁶ Ardından Şâfi'î görüşünü "*Hâkim ictihad eder ve isabet ederse iki ecir, hata ederse bir ecir alır.*" hadisi ile desteklemektedir.⁶⁷

Hatîb el-Bağdâdî de muhatta görüşünü savunmaktadır. Onun konuyla alakalı ifadesi şöyledir: "*Biz muhakkak ki hakka isâbet ettiğimizi biliyoruz ve bu hususta bize muhalefet edenin hatalı olduğunu da kat'î olarak biliyoruz. Hakka muhalif ictihadi ile hüküm vermesinden onu (muhalifimizi) menederiz.*"⁶⁸ Kendilerinin isâbet ettiklerine dair bilgileri ise iki hükümden biri ya zan gerektiren asılların çokluğu veya ilmi gerektiren bir tesir sebebiyle diğerinden ayırt edilebilmektedir. İki hükümden birinin diğerinden ayırt edilmesi ise müctehid için bilinen bir husustur. Dolayısıyla bunlardan hangisinin doğru hangisinin hatalı olduğu müctehid tarafından bilinmektedir.⁶⁹

Hatîb el-Bağdâdî'nin musîb olduklarını bildiklerine dair ileri sürdüğü gerekçenin aynı şekilde muhalif müctehid için de geçerli olduğu söylenebilir. Konuyla alakalı çağdaş Şâfi'î fakihî Cüveynî fıkıhın fûrû alanının ictihada açık zannî alan olduğunu; devletin bu mezhepler ve görüşler karşısında selefi salihinin izlediği yolu izlemesi gerektiğini belirtmektedir.⁷⁰ O, fukahânın fûrû alanındaki ihtilaflarının şer'î deliller üzerindeki tartışmalardan kaynaklandığını belirtmekte ve bu ihtilafı ümmet için bir nimet olarak değerlendirmektedir. Cüveynî, devlet başkanının tafsilî hükümler hakkındaki ihtilafları tartışmalarından ötürü fakihlere karışmaması, bilakis onları ve onlara tabi olanları kendi mezhepleri (görüşleri) üzerinde kendi hallerine bırakması gerektiğini belirtir.⁷¹ Bununla beraber bireysel tavır söz konusu olduğunda Cüveynî de Şâfi'î'nin mezhebinin/ictihadlarının hak olduğu ve dolayısıyla onun mezhebine tabi olunması gerektiği şeklinde bir tavır sergilemektedir.⁷² O, *Muğîsü'l-halk fi tercihi'l-kavli'l-hakk* adlı eserini de bu sebeple kaleme almıştır. Nitekim Cüveynî bu eserinde Şâfi'î'nin musîb olduğunu beyan etmekte, Ebû Hanîfe ile İmam Mâlik'e tercih edilme gerekçelerini ele almaktadır.⁷³

⁶⁶ Şâfi'î, *el-Ümm*, 7/317.

⁶⁷ Şâfi'î, *el-Ümm*, 7/317.

⁶⁸ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Fakîh ve'l-mütefakkîh*, 2/125.

⁶⁹ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Fakîh ve'l-mütefakkîh*, 2/125.

⁷⁰ İmâmü'l-Haremeyn Ebü'l-Meâlî Rüknu'ddîn Abdülmelik b. Abdillâh b. Yûsuf el-Cüveynî, *Giyâsü'l-ümem fi't-tiyasi'z-zulem*, thk. 'Abdül'azîm ed-Dîb (Beyrut: Dârü'l-Münhâc, 1981), 332; Yusuf Eşit, *İslam Kamu Hukukunda Devlet Birey İlişkisi* (Diyarbakır: Dicle Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2015), 145.

⁷¹ Cüveynî, *el-Giyâsi*, 332-333; Eşit, *İslam Kamu Hukukunda Devlet Birey İlişkisi*, 145.

⁷² İmâmü'l-Haremeyn Ebü'l-Meâlî Rüknu'ddîn Abdülmelik b. Abdillâh b. Yûsuf el-Cüveynî, *Muğîsü'l-Halk fi Tercihi'l-Kavli'l-Hakk* (b.y. el-Matbaatü'l-Mısriyye, 1934), 16.

⁷³ Bk. Yusuf Eşit, "İmâmü'l-Haremeyn El-Cüveynî'nin Muğîsü'l-Halk fi Tercihi'l-Kavli'l-Hakk Adlı Eserinde Ebû Hanîfe'ye Yönelik Eleştirileri", *Anemon Muş Alparşlan Üniversitesi Sosyal Bilimler*

Hatîb el-Bağdâdî, kendilerinin hakka isâbet ettiklerini bildiklerine ve kendilerine muhalif olanların ictihadının hatalı olduğundan emin olduklarını belirtir. Bundan ötürü de o hakka yani kendilerine muhalif ictihad ile hüküm verilmesinin engellenmesinden bahseder.⁷⁴ Ona göre hatalı bir görüşle amel edildiğinden amel fasittir. Örnek olarak velisiz kıyılan nikâh ile nebîzi zikreder. Hatîb el-Bağdâdî, velisiz kıyılan nikâhın fasid olduğunu, nebîz içildiğinde haram bir şeyin içildiğini ifade eder.⁷⁵ Mâverdî de velisiz nikâh kıyıldığında nikâhın fasit, nebîz içildiğinde haram bir şeyin içildiği görüşünde olduklarını ifade eder.⁷⁶ Ancak Mâverdî, Hatîb el-Bağdâdî’de gördüğümüz muhalif görüşle hüküm verilmesinin engellenmesi yönünde bir tavır içerisine girmez. Onun “meneriz” şeklindeki engelleyici tavrının boyutu ile alakalı kendisi bir şey söylememektedir. Diğer bir değışle onun bu ifade ile ne kastettiğini net olarak belirleyemiyoruz. Ancak bu ifadeden hareketle şunu söyleyebiliriz: O hak bildiğı bir şeyin aksine verilen fetvaya karşı müsamahakâr bir tavra sahip değildir.

Hatîb el-Bağdâdî’nin “*Bize muhalefet edenin hatalı olduğunu kat’î olarak biliriz.*”⁷⁷ ifadesinin yukarıda Şâfi’î’den aktardığımız düşünceyle tam olarak uyduğu söylenemez. Şâfi’î ictihadî konularda Allah nezdindeki hakkın gaybî olduğunu ve bunu kimsenin bilmediğı ve müctehitlerin mutlak olarak hatalı olarak görülemeyeceğini açıkça belirtmektedir.⁷⁸ Diğer taraftan Bağdâdî, hâkim muhalifin hatalı ictihadıyla hüküm verdiğinde hükmünün hukuki istikrar sebebiyle bozulmayacağını da belirtmektedir.⁷⁹

Hatîb el-Bağdâdî, hak ve hatalı ictihadlar karşısında avâmın da tavrına değinir. Ona göre avâma farz olan, ictihad ehline sormaktır. O, Ebû Ali et-Taberî’nin avâmın sorup tabi olacağı müctehidin isâbet eden olması gerektiğine dair kaydını aktarır. Bu kayda göre tabi olunacak âlimin musîb olması gerekir. Hatîb el-Bağdâdî, avâmın hakkı ve hakka götüren yolları bilmediğinden kendisine göre en güvenilir müctehidi taklid edeceği ayrıca başka sorumluluğunun olmadığı yönündeki bir görüşün de olduğunu aktarır.⁸⁰

Hatîb el-Bağdâdî, ictihadda hata edenin günahkâr sayılmayacağını belirtmektedir.⁸¹ Ona göre muhtinin günahkâr sayılmaması ictihadından dolayı mesûl tutulmamasından kaynaklanmaktadır. “*Hâkim ictihad ettiğinde hata ederse ona bir sevap vardır.*” hadisinde de ictihadından ötürü ecîr vaad

Dergisi 9 (2021), 187-193.

⁷⁴ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Fakîh ve’l-mütefakkîh*, 2/125.

⁷⁵ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Fakîh ve’l-mütefakkîh*, 2/126.

⁷⁶ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Fakîh ve’l-mütefakkîh*, 2/126.

⁷⁷ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Fakîh ve’l-mütefakkîh*, 2/125.

⁷⁸ Şâfi’î, *el-Ümm*, 7/317.

⁷⁹ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Fakîh ve’l-mütefakkîh*, 2/136-127.

⁸⁰ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Fakîh ve’l-mütefakkîh*, 2/127.

⁸¹ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Fakîh ve’l-mütefakkîh*, 2/127.

edilmiş günahkâr sayılmamıştır. Va‘d, va‘id, günahkâr saymanın yolu da şeriattır.⁸²

Hatîb el-Bağdâdî, ictihadda hata ve isâbet meselesinde “*Bize muhalefet edenin hatalı olduğunu kat‘î olarak biliriz.*”, “*Hakka muhalif ictihadiyla hüküm vermesinden menederiz.*”⁸³ ifadeleri ictihadın oturduğu zemin olan zannîlikle örtüştüğü söylenemez. Nitekim Şâfi‘î, ictihadî (iki hükme muhtemel) meselelerde birisi ictihad ederek başkasının ictihad ile ulaştığı sonuçtan farklı bir sonuca ulaşmasının caiz olduğunu belirtir.⁸⁴ Sem‘ânî de her müctehidin kendi nezdinde delil olan şeye tabi olduğunu, birbirlerine aykırı olmalarının fasıklık kapsamında değerlendirilemeyeceği, bunlara göre verilen hükmün nakzedilmeyeceği kendisinin hak olduğunu zannedenin kendi görüşüyle fetva vermesi ve hükmetmesinin caiz olduğunu belirtir.⁸⁵

2. HATİB EL-BAĞDÂDÎ'NİN DÜŞÜNCESİNDE TAKLİD

Hatîb el-Bağdâdî, taklidi kısaca “*bir görüşü delilsiz kabul etmek*” şeklinde tanımlamaktadır.⁸⁶ O, taklidin geçerli olup olmadığı alanları, hükümleri aklî ve şer‘î hükümler şeklinde iki kategoriye ayırarak işler.⁸⁷ Söz konusu ayırım Hatîb el-Bağdâdî'ye has bir ayırım olmayıp o dönemin eserlerinde gördüğümüz bir ayırımdır.⁸⁸ Benzer bir ayırım Şâfi‘î’de de görülür. Buna göre akıllı her Müslümanın bilmesinin vacip olduğu herkesin bildiği ilim, Şâfi‘î’nin ilim tasnifinin ilk kısmını oluşturmakta ve Şâfi‘î onu ammenin ilmi olarak isimlendirmektedir. Şâfi‘î, beş vakit namazın, Ramazan orucunun, gücü yetenlere haccın, zekâtın farz oluşu, zinanın, öldürmenin, hırsızlığın ve içkinin haramlığının bilinmesini bu kapsamda zikreder. İkinci ilim türü ise farzlarla ilgili fer‘î meselelerdir.⁸⁹ Şâfi‘î’nin ilim tasnifi hem mükelleflerin bilmesi gereken bilginin tasnifinde hem de icmâ‘ın ‘âm ve has şeklindeki tasnifinde etkili olmuştur.⁹⁰

Şîrâzî de benzer bir yaklaşımı sergilemekte Allah’ın varlığı ve sıfatlarını bilme, resulü bilme gibi aklî hükümlerde taklidi caiz görmemektedir.⁹¹ Hatîb el-Bağdâdî de bir yaratıcının varlığının ve sıfatlarının, resulün ve

⁸² Hatîb el-Bağdâdî, *el-Fakîh ve'l-mütefakkîh*, 2/125.

⁸³ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Fakîh ve'l-mütefakkîh*, 2/125.

⁸⁴ Şâfi‘î, *el-Ümm*, 7/300.

⁸⁵ Sem‘ânî, *Kavâti‘u'l-edille*, 2/210.

⁸⁶ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Fakîh ve'l-mütefakkîh*, 2/128. Tanım için bk. Şîrâzî, *el-Lüma‘*, 251.

⁸⁷ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Fakîh ve'l-mütefakkîh*, 2/128.

⁸⁸ Ebû Alî el-Hüseyn b. Muhammed b. Ahmed el-Merverrûzî, *et-Ta‘lika li'l-Kâdî Hüseyin*, thk. Ali Muhammed Muavviz - Âdil Ahmed Abdulmevcûd (Mekke: Mektebetü Nizâr Mustafa el-Bâz, ts.), 1/87-88; Şîrâzî, *el-Lüma‘*, 251.

⁸⁹ Şâfi‘î, *er-Risâle*, 357; Ebû Yakûb Yusuf b. Yahya el-Büveytî, *Muhtasarü'l-Büveytî* (Medine: Camiatü'l-İslâmiyye, Yüksek Lisans Tezi, 1430), 1058. Şâfi‘î ilmi ‘am ve ilmi has ifadeleri ile taksim yapmaktadır. Bk. Şâfi‘î, *el-Ümm*, 7/292.

⁹⁰ Şâfi‘î’nin ilim tasnifinin icmâ tasnifine etkisi hakkında bk. Davut Eşit, “el-Kâdî Hüseyin el-Merverrûzî’nin İcmâ‘ Anlayışı”, *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi*, (2019), 620.

⁹¹ Şîrâzî, *el-Lüma‘*, 251.

dođruluđunun bilinmesi Őeklindeki aklî hűkűmlerde taklidin caiz olmadığını belirtir.⁹² Onun verdiđi bu űrnekler dinin itikâd alanıyla ilgili hűkűmlerdir.

Őirâzî, aklî hűkűmleri bilmenin yolunun akıl olduđu ve tűm insanların akıl noktasında eŐit olduđundan birbirlerini taklid etmelerinin caiz olmadığını ifade eder.⁹³ Hatîb el-Bađdâdî de Őirâzî gibi dűŐűnűr ve bu alandaki bilgi kaynađının herkeste eŐit dűzeyde var olan akıl olduđu dolayısıyla bu alanda taklidin bir anlamının olmadığını belirtir.⁹⁴

Őirâzî gibi⁹⁵ Hatîb el-Bađdâdî de Őer'î hűkűmleri zaruri olarak bilinen ile nazar ve istidlâl ile bilinen Őeklinde ikiye ayırmaktadır.⁹⁶ Hatîb el-Bađdâdî, beŐ vakit namaz, zekât, Ramazan orucu ve haccın farziyeti, zinânın ve iĉkinin haramlıđının bilinmesini zaruri olan hűkűmler taksimatına dair űrnekler olarak verir. Bu hűkűmlerde taklid caiz olmayıp bunları bilme noktasında tűm insanlar aynı seviyededirler.⁹⁷ Zaruri olarak bilinmesi gereken hűkűmler aynı zamanda ictihadın geĉerli olmadığı alanlardır.⁹⁸ İbadetlerin furűu, muamelât ve evlilik gibi hűkűmler ise nazar ve istidlâl ile bilinen hűkűmlerdir. Bu hűkűmlerde taklid caizdir.⁹⁹ Hatîb el-Bađdâdî, insanları bu hűkűmleri bilmeye zorlamanın geĉim ve rızık elde etmekten onları alıkoyması, ziraat ve hayvanların yok olmasını nazar ve istidlâl ile bilinen hűkűmlerde taklidin caiz gűrűlmesinin sebebi olarak gűsterir.¹⁰⁰

Hatîb el-Bađdâdî, "hűkmű akılla bilinen dinin asılları" diye tabir ettiđi itikâda iliŐkin hűkűmler ile bilinmesi zaruri olan hűkűmlerde taklidi caiz gűrmemektedir. Taklidin caiz olmadığı aklî ve zaruri hűkűmler Őirâzî'nin ilim taksimatında műkteseb ilme tekabűl etmektedir. Buna gűre âlemin hudűsu, bir yaratıcının varlıđının ispatı, resullerin dođruluđu, namazın farziyeti ile rekâtları, zekâtın vucűbiyeti ile nisab miktarı gibi Őer'î hűkűmler kesbî ilim sınıfına űrnek olarak zikredilmektedir. Bu taksimatta yer alan bilgiler zaruri ve bedihî olarak gerĉekleŐmeyen nazar ve istidlâl dayalı bilgilerdir.¹⁰¹ Bu taksimatta zaruri bilgiler ise beŐ duyu organ ile gerĉekleŐen, tevatűren nakledilen bilgilere űrnek olarak zikredilmekte kiŐinin Őek ve Őűphe ile kendisinden atamadıđı bilgiler olarak tanımlanmaktadır.¹⁰² İki taksimat arasında bir ĉeliŐki bulunmamaktadır. Őirâzî'nin ilim tasnifinde nazar ve

⁹² Hatîb el-Bađdâdî, *el-Fakîh ve'l-műtefakkîh*, 2/128. el-Kâdî Hűseyin el-Merverrűzî aklî ilim tabiri yerine tevhid ilim tabirini kullanır. O da tevhid ilminde taklidin caiz olmadığını belirtir. Bk. Merverrűzî, *et-Ta'lika li'l-Kâdî Hűseyin*, 1/88.

⁹³ Őirâzî, *el-Lűma'*, 252.

⁹⁴ Hatîb el-Bađdâdî, *el-Fakîh ve'l-műtefakkîh*, 2/132.

⁹⁵ Őirâzî, *el-Lűma'*, 252.

⁹⁶ Hatîb el-Bađdâdî, *el-Fakîh ve'l-műtefakkîh*, 2/132.

⁹⁷ Hatîb el-Bađdâdî, *el-Fakîh ve'l-műtefakkîh*, 2/132.

⁹⁸ Őirâzî, *Őerhű'l-Lűma'*, 2/1045.

⁹⁹ Hatîb el-Bađdâdî, *el-Fakîh ve'l-műtefakkîh*, 2/132.

¹⁰⁰ Hatîb el-Bađdâdî, *el-Fakîh ve'l-műtefakkîh*, 2/132. Ayrıca bk. Őirâzî, *el-Lűma'*, 252.

¹⁰¹ Őirâzî, *el-Lűma'*, 30.

¹⁰² Őirâzî, *el-Lűma'*, 30.

istidlal ile kastettiği aklın etkin olduğu tüm alanlardır. Bu noktada itikâd alanı ile ictihad alanının geçerli olduğu alanların tümü muhdes ilmin mükteseb kategorisinde zikredilmiştir. Şîrâzî ve Hatîb el-Bağdâdî'nin avâmın bilmesi gereken bilgi taksimlerinde ise nazar ve istidlâl ile kastedilen ictihad faaliyetidir. İctihad amelîyesinde akıl gerekli iken yeterli değildir. İctihad ederken Şer'î deliller ve onlardan hüküm çıkarma metotları da gereklidir ve bunlar avâmında bulunmamaktadır. Herkeste bulunduğu için taklidin geçersiz olduğu belirtilen aklî hükümler ile yukarıda belirtilen bilinmesi zaruri olan hükümler ictihadın geçersiz olduğu hükümlerdir ve avâm bunları bilmekle mükelleftir.

2.1. Taklid Ehli

Hatîb el-Bağdâdî, taklidin avâm için söz konusu olduğunu; O, “*Eğer bilmiyorsanız bilgi sahibi olanlara sorun.*”¹⁰³ âyetini avâmın âlime sorabileceğinin delili olarak zikredip, âyette geçen zikir ehlinen ilim ehlinin anlaşıldığına dair Amr b. Kays'ın (ö. 146/763) görüşünü nakletmektedir.¹⁰⁴ Başta Şâfi'î olmak üzere bazı fukahâda¹⁰⁵ gördüğümüz avâm-müctehid ilişkisinin âmânın kible tayini üzerinden izahı Hatîb el-Bağdâdî de görmekteyiz. Âmânın kible tayininde gözü gören bir başkasını taklid etmesi gerektiği gibi avâm da ictihad ehli olmaması sebebiyle kendisine farz olan taklittir.¹⁰⁶

Hatîb el-Bağdâdî, avâmı “*şer'î hükümlere ulaştırılan yolları bilmeyen*”¹⁰⁷ şeklinde tanımlamaktadır. Bu tanım hem avâmın bilgi düzeyi hakkında hem de avâma taklidin caiz oluşu gerekçesi hakkında bilgi vermektedir. Avâm tamamen bilgisiz kimse değildir. ‘Âmî, aklî hükümler ile herkesin bilmekle mükellef olduğu zaruri bilgileri bilen kimsedir. İctihâd gerektiren konularda ‘âmînin bunları bilme ile sorumlu tutulması esasında her mükellefin bunları bilme ile sorumlu tutulması anlamına gelir. Bu ise hayatın olağan akışını sekteye uğratacaktır. Nitekim bu hususu Hatîb el-Bağdâdî rızık elde etmekten insanları koparacağı, ziraat ve hayvanların yok olacağı¹⁰⁸ endişesi ile izah etmektedir. Avâmın taklidi noktasında dile getirilen bu makul gerekçe taklidi avâm için kabul edenlerin tutunduğu aklî bir delildir. Gazzâlî bu konuda avâmın hükümler karşısında mükellef olduğu üzerinde icmâ oluştuğunu ancak onların ictihad mertebesine ulaşmakla sorumlu tutmanın da imkânsız olduğunu belirtir. Gazzâlî'deki gerekçe Şîrâzî¹⁰⁹ ve Bağdâdî'de gördüğümüz gerekçenin aynısıdır.¹¹⁰ Gazzâlî bu durumun ekin ve neslin

¹⁰³ en-Nahl 16/43; el-Enbiyâ 21/7

¹⁰⁴ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Fakîh ve'l-mütefakkîh*, 2/133.

¹⁰⁵ Şâfi'î, *el-Ümm*, 7/99; Mâverdî, *Hâvi'l-kebîr*, 1/32.

¹⁰⁶ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Fakîh ve'l-mütefakkîh*, 2/134.

¹⁰⁷ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Fakîh ve'l-mütefakkîh*, 2/133.

¹⁰⁸ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Fakîh ve'l-mütefakkîh*, 2/132.

¹⁰⁹ Şîrâzî, *el-Lüma'*, 252-253.

¹¹⁰ Gazzâlî, *Mustasfâ*, 372.

inkıtaa uğramasına ve ilâ nihâye âlimlerin de helakına ve dünyanın harab olmasına sebep olacağını ifade eder.¹¹¹

Hatîb el-Bağdâdî ‘âmînin âlimin görüşüyle ancak hükmün illetini bilmesi şartıyla amel edebileceği yani âlimin görüşünün delil ve gerekçelerini bilmeden onu taklid etmesinin caiz olmadığı yönündeki bazı Mutezilî âlimlere dayandırdığı görüşü hatalı bulur.¹¹² O, bunun ‘âmîye takati üstünde bir sorumluluk yüklediğini belirtir. Âlimin verdiği hükme götüren yolları avâmın öğrenmesinin yolu senelerce fakihlerin nezdinde delilleri ve deliller arası hiyerarşiyi, kıyâsın yollarını, sahih ve fasit kıyâsı dolayısıyla fikhî öğrenmesi ile mümkündür.¹¹³

Hatîb el-Bağdâdî âlimin başkasını taklidini ise ictihadda bulunacak kadar zamanın var olup olmamasına göre değerlendirmektedir. İctihadda bulunacak kadar bir zaman imkanının bulunması halinde âlimin başkasını taklid etmesi caiz değildir. Âlim hükme ictihad yaparak ulaşması gerekir.¹¹⁴ Bunun âlim için benimsenen ilke olduğu söylenebilir.

Hatîb el-Bağdâdî, Muhammed b. el-Hasen eş-Şeybânî'nin de bir âlimin kendisinden daha âlim birini taklit edebileceği aynı seviyedeki âlimi ise taklid edemeyeceği görüşünde olduğunu nakleder.¹¹⁵ Hatîb el-Bağdâdî'nin Şeybânî'ye dayandırdığı görüş asıl olarak Ebû Hanîfe'ye nisbet edilmektedir. Ebû Hanîfe'nin aksine İmameyn'in farklı görüşte olduğu ancak Şeybanî'den de bu yönde bir görüş aktarılmaktadır.¹¹⁶ Hatîb el-Bağdâdî bu görüşe katılmaz. Zaman olması halinde müctehidin ictihad yetisi taklide engeldir.¹¹⁷ Şâfiî fukahâsından İbnü'l-Kâs (ö. 335/946), İbn Süreyc'in (ö. 306/918) müctehidin vaktin dar olduğu bir zaman diliminde bir mesele gerçekleşip çözememiş ve vaktin de geçeceğinden korkarsa kendisinden daha âlim birini taklid etmesini caiz gördüğünü aktarır.¹¹⁸ Bu durumda müctehîd avâm konumunda olup ibadetini vaktinde taklid ile ifa eder ve sonrasında farklı bir ictihada varsa bile ictihad ictihadı nakzetmediği için ibadeti kaza etmesine de gerek yoktur.¹¹⁹ Bu konuda oluşan ikinci veche göre ise avâmdan farklı olarak müctehidin ictihad etme yetisi olduğu için müctehid başkasını taklid edemez. Tahmine göre ibadetini (namazını) eda eder ve sonra da kaza eder. Bu, kible tayininde kibleyi karıştırıp delilsiz bir tarafa durup namazını kılan birisinin daha sonra doğru tarafa namaz kıldığı anlaşılrsa bile namazını kaza

¹¹¹ Gazzâlî, *Mustasfâ*, 372.

¹¹² Hatîb el-Bağdâdî, *el-Fakîh ve'l-mütefakkîh*, 2/134.

¹¹³ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Fakîh ve'l-mütefakkîh*, 2/134-135; Şîrâzî, *Şerhü'l-Lüma'*, 1010-1011.

¹¹⁴ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Fakîh ve'l-mütefakkîh*, 2/135.

¹¹⁵ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Fakîh ve'l-mütefakkîh*, 2/136.

¹¹⁶ Ebû Bekr Ahmed b. Alî er-Râzî el-Cessâs, *el-Fusûl fi'l-usûl* (Kuveyt: Vizâretü'l-evkâfi'l-Kuveytiyye, 1994), 4/283-284.

¹¹⁷ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Fakîh ve'l-mütefakkîh*, 2/136.

¹¹⁸ Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Ebî Ahmed et-Taberî el-Bağdâdî İbnü'l-Kâs, *et-Telhîs*, thk. 'Adil Ahmed Abdmevcud - Ali Muhammed Muavviz (b.y.: Mektebetü Nizâr Mustafa el-Bâz, ts.), 73.

¹¹⁹ Merverrûzî, *et-Ta'lika li'l-Kâdî Hüseyin*, 1/151.

etmesi gerektiği gibidir.¹²⁰ Yine soracak birini bulamayan avâmın kaldığı namazı sonra kaza etmesi de bu kabildendir.¹²¹ Şîrâzî ve Sem'ânî de taklidi caiz görmeyen görüşü desteklemektedirler.¹²² Hatîb el-Bağdâdî ise konuya dair oluşan iki vechi aktardıktan sonra taklidi caiz görmeyen görüşün esah olduğunun söylendiğini belirterek konuya dair net bir tutum sergilemez.¹²³

2.2. Mukallid'in Farklı İctihâdlar Karşısındaki Tutumu

Avâmın yaşadığı beldede bir âlimin yaşaması halinde avâm o âlime sormakla mükellef olup fetva için başka bir yerlere gitmekle sorumlu değildir.¹²⁴ Yaşadığı beldede birden fazla müftünün varlığı halinde avâmın hangisinin görüşünü alacağına dair mezhepte iki vechin olduğu belirtilmektedir. Birinci yaklaşıma göre avâm muhayyer olup dilediği kişinin görüşünü alabilir. Avâm iki âlim arasında hangisinin daha bilgili olduğunu ölçecek ilmi altyapıya sahip olmadığı için kendisine düşen ilim ehline sormaktır. Mâverdî bu görüşü Şâfi'lerin çoğunluğuna nispet etmektedir¹²⁵ Şîrâzî bu yaklaşımı en sahih (esah) görüş olarak nitelemektedir.¹²⁶ Cüveynî de *et-Telhîs*'te açıkça avâmın istediği âlime fetva sorabileceği görüşünü, *el-Burhân*'da fetva konusunda en yetkin kişiye (efdal) müracaatın zorunlu olmadığını belirtmektedir.¹²⁷ Diğer bir yaklaşım ise Hatîb el-Bağdâdî'nin farklı bir görüş olarak naklettiği daha faziletli ve âlim olanının görüşünün alınması gerektiğine ilişkin yaklaşımdır. Bu görüş İbn Süreyc (ö. 306/918)¹²⁸ ve Kaffal'a (ö. 365/976)¹²⁹ nispet edilmektedir. el-Kâdî Hüseyin el-Merverrûzî (ö. 462/1069)¹³⁰ ve Sem'ânî¹³¹ de bu görüştedirler. Buna göre İbn Süreyc bilgi, takva ve yaşça en üstün olanının taklid edilmesi gerektiği düşüncesindedir. Hatîb el-Bağdâdî de bu yönde bir görüşün olduğunu aktarmakla yetinir.

Hatîb el-Bağdâdî konuya dair usûl eserlerindeki gibi sistematik bir şekilde işlenen tartışmalara girmemektedir. Taklidin avâm için söz konusu olduğu belli olduktan sonra ilk akla gelen soru avâmın kimi taklid edeceği sorusudur. Bu noktada Hatîb el-Bağdâdî konunun ikinci aşamasında tartışılan avâmın iki müftüye sorduğunda aldığı farklı cevaplar karşısında ne yapacağı meselesini ele alır. Mâverdî, avâm birbirine zıt fetvalar aldığı

¹²⁰ Merverrûzî, *et-Ta'lika li'l-Kâdî Hüseyin*, 1/151.

¹²¹ Merverrûzî, *et-Ta'lika li'l-Kâdî Hüseyin*, 1/151.

¹²² Şîrâzî, *el-Lüma'*, 253; Sem'ânî, *Kavâti'u'l-edille*, 2/345.

¹²³ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Fakîh ve'l-mütefakkîh*, 2/136.

¹²⁴ İmâmü'l-Haremeyn Ebü'l-Meâlî Rüknuddîn Abdülmelik b. Abdillâh b. Yûsuf el-Cüveynî, *el-İctihâd*, thk. Abdülhamid b. Ebû Zenid (Beyrut: Dârü'l-Kalem-Dâretü'l-'Ulumi's-Sekâfeiyeye, 1408), 130.

¹²⁵ Mâverdî, *Hâvi'l-kebîr*, 1/32.

¹²⁶ Şîrâzî, *el-Lüma'*, 256.

¹²⁷ Cüveynî, *el-Burhân*, 2/767.

¹²⁸ Mâverdî, *Hâvi'l-kebîr*, 1/32.

¹²⁹ Şîrâzî, *el-Lüma'*, 256.

¹³⁰ Merverrûzî, *et-Ta'lika li'l-Kâdî Hüseyin*, 1/134.

¹³¹ Sem'ânî, *Kavâti'u'l-edille*, 2/345-346,357.

nasıl bir tavır takınacağı hususunda mezhepte iki görüşün (vech) oluştuğunu aktarmaktadır. Bir görüşe (veche) göre avâm muhayyer olup dilediğini seçebilmektedir. Diğerine göre ise avâm en ağır olan fetvayı alır.¹³² Şîrâzî ise mezhepte konuya dair şu üç farklı görüşün (vechin) oluştuğunu aktarmaktadır: Muhayyerlik (dilediğini seçebilme), hangi âlimin fetvaya ehil olduğuna dair ictihad, en ağır olan.¹³³ Cüveynî *et-Telhîs*'in ictihad bahsinde ilk önce cevap veren müftünün görüşünü alacağı, müftülerin aynı anda cevap vermeleri durumunda ise mukallidin istediği müftünün görüşünü alabileceğini belirtir. *el-Burhân*'da ise en bilgili ve takvalı olanının görüşünü alacağını ifade eder.¹³⁴ Cüveynî, müftülerin bilgi ve takvada da aynı seviyede olmaları halinde ise usûlcüler nezdinde en ağır olan, muhayyerlik ve şahsi tercih şeklinde üç görüşün oluştuğunu belirtir.¹³⁵

el-Kâdî Hüseyin el-Merverrûzî meseleyi avâmın mezhebinin olup olmayacağı çerçevesinde ele alıp tartışmaktadır.¹³⁶ Avâmın mezhebinin olmadığı görüşünde olanlar bir beldede bulunan Hanefi ve Şâfiî âlimden dilediğine sorabileceği görüşünde olduklarını aktarır. Avâmın mezhebi olabileceği görüşüne göre ise herkesin kendi mezhebindeki âlime sorması gerekmektedir.¹³⁷ el-Kâdî Hüseyin el-Merverrûzî Kâffal'a nispet ettiği avâmın mezhep sahibi olabileceği görüşünü esah olarak nitelemekle beraber avâmın bir beldede bulunan iki fakihin bulunması halinde ikisine sorup en ihtiyatlı olanı almasının kendi görüşü olduğunu belirtir.¹³⁸

Hatîb el-Bağdâdî ise bu problemi, verilen farklı fetvaların aynı anda uygulanıp uygulanmadığı açısından değerlendirir. Aynı anda her iki fetva da uygulanabilir ise hilâftan kurtulmak adına ikisi de uygulanır. Örneğin müftülerden biri abdestte başın bir kısmını, başkası tümünün meshini istemişse bu durumda tümünü mesh ederek hilaftan çıkabilir. Hatîb el-Bağdâdî, biri helal diğeri haram gibi birbirine zıt fetvalar konusunda görüşlerden ya hüküm bakımından en ağır olanının,¹³⁹ ya en kolay olanının,¹⁴⁰ ya da ilimde, verâ ve takvada en iyi olanın görüşünün alınacağı şeklinde tercihte bulunmaksızın üç görüş aktarır.¹⁴¹

SONUÇ

Devrinin hadis otoritelerinden sayılan Hatîb el-Bağdâdî, *el-Fakîh ve'l-mütefakkîh* adlı eserinde kendine has bir üslup ve yöntemle fıkıh usûlü

¹³² Mâverdî, *Hâvî'l-kebir*, 1/32-33.

¹³³ Şîrâzî, *el-Lüma'*, 526.

¹³⁴ Cüveynî, *el-Burhân*, 2/768.

¹³⁵ Cüveynî, *el-Burhân*, 2/768.

¹³⁶ Merverrûzî, *et-Ta'lika li'l-Kâdî Hüseyin*, 1/137.

¹³⁷ Merverrûzî, *et-Ta'lika li'l-Kâdî Hüseyin*, 1/152.

¹³⁸ Merverrûzî, *et-Ta'lika li'l-Kâdî Hüseyin*, 1/152.

¹³⁹ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Fakîh ve'l-mütefakkîh*, 2/428.

¹⁴⁰ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Fakîh ve'l-mütefakkîh*, 2/429.

¹⁴¹ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Fakîh ve'l-mütefakkîh*, 2/431.

konularını ele almaktadır. Bu konulardan biri de ictihad ve takliddir. O ictihad ve taklid konularında mensubu olduğu Şâfiî mezhebi çerçevesinde bir tavır takınmış usûlün bazı detay tartışmalarında ise net bir tavır sergilememiştir. Onun ictihad ve taklid düşüncesinde başta Şâfiî olmak üzere Şâfiî usûlcü ve fakihlerin etkisini görmek mümkündür. Bununla beraber ictihadda hata ve isâbet konusunda kendilerinin musîb olduklarından yola çıkarak kendilerine muhalif olan ictihadla hüküm verilmesine karşı sergilediği engelleyici yaklaşımın fukahânın genel tavrı ile uyduğu söylenemez.

İctihâdî “*bilgiyi elde etme noktasında çaba sarfetmek*” olarak tanımlayan Hatîb el-Bağdâdî'nin eseri incelendiğinde ictihada fıkhnın tanımı yanı sıra icmâ' ve kıyâs başlıklarında yer verdiği görülmektedir. Onun düşüncesinde ictihad kıyâstan daha genel bir anlama sahiptir. Hatîb el-Bağdâdî'ye göre kıyâsta illet ile fer'în hükmü ictihadla tespit edilmektedir. Hatîb el-Bağdâdî haberin Şâri'in kastını kendi ifadesiyle sarahaten, kıyâsın ise istidlâlen şâri'in maksadına delalet ettiğini dolayısıyla sarîh olanın daha kuvvetli olup istidlâle önceleneceğini ifade eder. Böylelikle konu kapsamındaki daha özel tartışma olan âhâd haber-kıyâs tearuzu tartışmasında Şâfiî usûlcülerin genel tavrını yansıttığı söylenebilir. Âhâd haberde râvînin tezkiyesinin ictihad ile gerçekleştiğini kabul etmekle beraber bu ictihadın illetin tespitini gerektiren ictihaddan daha açık olduğu ve haberin kabulü noktasında başkaca bir ictihada da gerek olmadığını belirtir.

Müftü, âlim ve müctehîd kavramlarını birbirinin yerine kullanan Hatîb el-Bağdâdî'nin fetvası makbul müftü için aradığı şartların büyük oranda müctehîd için de geçerli olduğunu ve bu şartların Şâfiî'nin öne sürdüğü şartlar ile aynı olduğu söylenebilir. Yine “fetvası makbul müftü” kaydı ile Şâfiî usûlcü ve fukahânın iftâ için gözettikleri adalet şartını gözetererek iftâyı ictihaddan ayrı konumlandırma düşüncelerine uygun yaklaşım sergilediği görülmektedir. Fetva verebilmek için müftünün akıl baliğ olması gerektiği şeklinde ileri sürdüğü şart ise Şâfiî usûlcülerinin genel yaklaşımı çerçevesinde değerlendirilemez.

Hatîb el-Bağdâdî, ictihadda hata ve isâbet tartışmasında Şâfiî gibi muhattie görüşünü savunmakta ve bu görüşü detaylı bir şekilde delillendirmektedir. Hz. Peygamber'in ictihad edip etmediği meselesinde net bir tavır sergilemese de yine Şâfiî'nin konuya dair ifadelerini aktararak onun yaklaşımını aynen benimser. Buna göre Hz. Peygamber'in sünneti ister ictihad ister vahiy kaynaklı olsun, Hz. Peygamber'e itaat etmek asıldır. Taklidin avâm için geçerli olduğu müctehîd için geçerli olmadığı anlayışında olan Hatîb el-Bağdâdî, vaktin dar olması sebebiyle müctehidin başkasının taklidi meselesine de değinir. Hatîb el-Bağdâdî, konuya dair oluşan iki vechi aktardıktan sonra taklidi caiz görmeyen görüşün esah olduğunun söylendiğini belirterek konuya dair net bir tutum sergilemez. Yine aynı

konuda farklı cevaplar alan avâmın hangi müftünün görüşüyle amel edeceği tartışmasında tercihte bulunmaksızın mezhepte oluşan görüşleri aktarmakla yetinir.

KAYNAKÇA

- Apaydın, H. Yunus. "Ehl-i Hadıs Zihniyetinin Teorisyeni Olarak Şâfi". *İmam Şâfi ve Şâfiilik*. Köln: Plural Publications, 2018.
- Brown, Jonathan A.C. "Sünnî Hadis Tenkidi Silsilesinden Bir Kesit: Hatîb el-Bağdâdî ile Hâkim en-Nisâbü'rî Arasındaki Gizemli İrtibat". çev. Dilek Tekin. *Hadis ve Sıyer Araştırmaları* 2/2 (2016), 123-131.
- Buğda, Sadrettin. *Bâcî'nin Kıyas Anlayışı*. Ankara: Fecr Yayınları, 2022.
- Büveytî, Ebû Yakûb Yusuf b. Yahya. *Muhtasarü'l-Büveytî*. Medine: Camiatü'l-İslâmiyye, Yüksek Lisans Tezi, 1430.
- Cessâs, Ebû Bekr Ahmed b. Alî er-Râzî. *el-Fusûl fi'l-usûl*. Kuveyt: Vizâretü'l-evkâfi'l-Kuveytiyye, 2. Basım, 1994.
- Cevdet Paşa, Ahmed. *Mecelle-i ahkâm-ı adliye*. İstanbul: Matbaa-i Osmaniye, 1300.
- Cüveynî, İmâmü'l-Haremeyn Ebü'l-Meâlî Rüknuddîn Abdülmelik b. Abdillâh b. Yûsuf. *el-Burhân fi usûli'l-fikh*. thk. Abdülazim Mahmûd ed-Dîb. Mısır: Dârü'l-Vefâ, 5. Basım, 2012.
- Cüveynî, İmâmü'l-Haremeyn Ebü'l-Meâlî Rüknuddîn Abdülmelik b. Abdillâh b. Yûsuf. *el-İctihâd*. thk. Abdülhamid b. Ebû Zenid. Beyrut: Dârü'l-Kalem-Dâretü'l-'Ulumi's-Sekâfeiyeye, 1408.
- Cüveynî, İmâmü'l-Haremeyn Ebü'l-Meâlî Rüknuddîn Abdülmelik b. Abdillâh b. Yûsuf. *Giyâsü'l-ümem fi't-tiyasi'z-zulem*. thk. 'Abdül'azîm ed-Dîb. Beyrut: Dârü'l-Münhâc, 3. Basım, 1981.
- Cüveynî, İmâmü'l-Haremeyn Ebü'l-Meâlî Rüknuddîn Abdülmelik b. Abdillâh b. Yûsuf. *Muğisü'l-halk fi tercihi'l-kavli'l-Hakk*. b.y: el-Matbaatü'l-Mısriyye, 1934.
- Düzenli, Muhittin. "Hadise Yönelik Rasyonalist Yaklaşımlar: Ehl-i Kur'an Örneği". *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 33 (2012), 101-138.
- Eşit, Davut. "el-Kâdî Hüseyin el-Merverrûzî'nin İcmâ' Anlayışı". *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi*, 609-629. <https://doi.org/10.18505/cuid.595668>
- Eşit, Davut. "Haşib el-Bağdâdî'nin el-Fakîh ve'l-Mutefakkîh Adlı Eserinin Özgünlüğü Üzerine Bir Değerlendirme". *e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi* 12/26 (2020), 230-247. <https://doi.org/10.26791/sarkiat.683412>
- Eşit, Davut. *Şâfi'i Fıkıh Usûlünün Gelişimi*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2019.
- Eşit, Yusuf. "Bir Muhaddisin Gözüyle Fıkıh ve Fakîh". *e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi* 10/4 (2018), 1653-1668. <https://doi.org/10.26791>
- Eşit, Yusuf. "İmâmü'l-Haremeyn el-Cüveynî'nin 'Muğisü'l-Halk fi Tercihi'l-Kavli'l-Hakk' Adlı Eserinde Ebû Hanife'ye Yönelik Eleştirileri". *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. <https://doi.org/10.18506/anemon.906786>
- Eşit, Yusuf. *İslam Kamu Hukukunda Devlet Birey İlişkisi*. Diyarbakır: Dicle Üniversitesi, Doktora Tezi, 2015.
- Gazzâlî, Hüccetü'l-İslâm Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed. *Mustasfâ fi 'ilmi'l-usûl*. thk. Muhammed 'Abdusselâm 'Abduşşâfi. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-'İlmiyye, 1993.
- Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekir Ahmed b. 'Alî b. Sâbit b. Ahmed b. Mehdî. *el-Fakîh ve'l-mütefakkîh*. thk. Ebû 'Abdurrahman Âdil b. Yûsuf el-Ėarrâzî. 2 Cilt. Suudi Arabistan: Dâru İbnu'l-Cevzî, 2. Basım, 1421.
- Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekir Ahmed b. 'Alî b. Sâbit b. Ahmed b. Mehdî. *el-Kifâye fi ilmi'r-rivâye*. thk. Ebû Abdillâh es-Sevrakî - İbrahim Hamdî el-Medenî. Medine: el-Mektebetü'l-İlmiyye, ts.
- İbn Hallikân, Ebü'l-Abbâs Şemsüddîn Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm b. Ebî Bekr. *Vefeyâtü'l-a'yân e enbâu ebnâi'z-zemân*. thk. İhsân Abbâs. 7 Cilt. Beyrut: Dârü's-Sadr,

1971.

- İbnü'l-Kâs, Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Ebî Ahmed et-Taberî el-Bağdâdî. *et-Telhîs*. thk. 'Adil Ahmed Abdmevcud - Ali Muhammed Muavviz. b.y.: Mektebetü Nizâr Mustafa el-Bâz, ts.
- Kandemir, M.Yaşar. "Hatîb el-Bağdâdî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 16/452-460. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Mâverdî, Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Habîb el-Basrî. *el-Hâvi'l-kebîr fî fîkhi mezhebi'l-İmâm eş-Şâfi'î*. thk. Şeyh Ali Muhammed Muavvid - Şeyh Adil Ahmed Abdu'l-Mevcud. 19 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1999.
- Merverrûzî, Ebû Alî el-Hüseyn b. Muhammed b. Ahmed. *et-Ta'lika li'l-Kâdî Hüseyin*. thk. Ali Muhammed Muavviz - Âdil Ahmed Abdulmevcûd. 2 Cilt. Mekke: Mektebetü Nizâr Mustafa el-Bâz, ts.
- Rûyânî, Ebü'l-Mehâsin 'Abdulvâhid. *Bahru'l-mezheb fi furû'i'l-mezhebi's-Şâfi'î*. thk. Târik Fethî es-Seyyid. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2009.
- Sem'ânî, Ebü'l-Muzaffer Mansûr b. Muhammed. *Kavâti'u'l-edille fi'l-usûl*. thk. Muhammed Hasan Muhammed Hasan İsmâ'îl. 2 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1999.
- Şâfi'î, Ebû Abdillâh Muhammed b. İdrîs b. Abbâs. *el-Ümm*. Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, 1990.
- Şâfi'î, Ebû 'Abdullah Muhammed b. İdrîs. *er-Risâle*. thk. Ahmed Şâkir. Mısır: Mektebetü'l-Halebî, 1940.
- Şîrâzî, Cemâluddîn İbrâhim b. 'Alî b. Yûsuf Ebû İshâk. *el-Lüma' fi usûli'l-fikh*. thk. Muhyiddin Dîb Mestû - Yûsuf Ali Büdeyvi. Beyrut: Dâru İbni Kesîr, 1995.
- Şîrâzî, Cemâluddîn İbrâhim b. 'Alî b. Yûsuf Ebû İshâk. *Şerhü'l-Lüma'*. thk. Abdülmecid et-Türkî. 2 Cilt. Tunus: Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 2008.
- Zerkeşî, Ebû 'Abdullah Bedreddîn Muhammed. *el-Bahru'l-muhît fi usûli'l-fikh*. 8 Cilt. Kâhire: Dârü'l-Kütübî, ts.

 Etik Beyan / Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur. / It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

 Yazar(lar) / Author(s): Yusuf Eşit.

 Finansman / Funding: Yazar(lar), bu araştırmayı desteklemek için herhangi bir dış fon almadıklarını kabul eder(ler). / The authors acknowledge that they received no external funding in support of this research.